

УДК 372.878

СИСТЕМА РОБОТИ З МУЗИЧНО ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Б.Є.Жорняк

*кандидат педагогічних наук,
Луцький педагогічний коледж*

У статті зроблено спробу розв'язати проблему актуалізації музичного розвитку обдарованих дітей у початкових класах загальноосвітньої школи шляхом запровадження у навчально-виховний процес сучасних форм і методів розвивального навчання, що, на думку автора, є одним із пріоритетних напрямків музичної освіти; з'ясовано феномен дитячої обдарованості, її особливості у молодшому шкільному віці; висвітлено окремі методики виявлення обдарованих учнів, оцінки розвитку їх творчих здібностей; подано рекомендації щодо відбору та використання активних педагогічних технологій, орієнтованих на синергетичний підхід до побудови навчального процесу.

Ключові слова: дитяча обдарованість, дитяча творчість, музичні здібності, обдарована дитина.

На новому етапі розвитку сучасна педагогічна теорія та практика потребує оновлення засад організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, орієнтованого на розвиток учня як конкретної особистості з її здібностями й особливостями, сутнісними характеристиками з метою формування прийдешнього покоління, що володіє знаннями, ініціативою, самостійністю, новим баченням світу та свого місця в суспільстві. Особлива роль у такому процесі належить початковій школі, оскільки саме тут закладаються підвалини становлення особистості дитини. Адже молодший шкільний вік – найбільш активний період, найінтенсивніший етап у житті людини, коли визначаються здібності, потенційні спроможності й унікальні якості дитини. Відтак першочерговий обов'язок учителя початкових класів – навчання, виховання та розвиток природних якостей і талантів дитини, психолого-педагогічне проектування та керування інтелектуальним розвитком кожного школяра; створення такої навчально-виховної системи, де індивідуальність учня є цінністю, а процес її розвитку та прояву – одним із головних завдань у забезпеченні комфортних умов для навчання і виховання школярів.

У цьому контексті слід окремо вести мову про роботу вчителя зі здібними й обдарованими учнями.

Обдарована дитина – особлива цінність нашого суспільства. Однак усупереч поширеній думці, що високий рівень інтелекту і здібностей дитини є гарантом її успіху у подоланні широкого кола життєвих проблем, що обдарованість сама спроможна домогтись самодостатності і самоутвердження дитини у майбутньому дорослому житті і професійній діяльності, численні дослідження переконують у протилежному. Обдарованим від природи дітям нелегко адаптуватися в колективі однокласників, успішно самореалізуватися у навчальному процесі, а згодом – і у житті. Здібним дітям нерідко навішують ярлик «лінивих». Вони бувають неухважні на уроці, їм некомфортно працювати з учителем, краще – самостійно, без компанії однолітків. Як свідчить наука і практика, саме такі учні досягають успіху у занятті музикою. Тому школа, як і соціальне середовище у суспільстві, повинна бути максимально зорієнтована на підтримку обдарованості. Завдання навчального закладу – дати можливість обдарованій дитині знайти себе, усвідомити власні інтелектуальні можливості і реалізуватися у навчальній діяльності; стимулювати її прагнення піднятися вище уже здобутих досягнень, створити всі умови для подальшого розвитку здібностей дитини, зокрема і творчих.

Аналізуючи поняття «здібність», Б.Теплов висуває три основні положення: 1) здібність – це такі індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої; 2) під здібностями слід розуміти не будь-які індивідуальні особливості, а тільки ті, що визначають успішність виконання тієї чи іншої діяльності; 3) здібності не зводяться до умінь та навичок – вони лише сприяють їх формуванню [1, 28]. Головною думкою дослідника є гіпотеза, що здібності не тільки проявляються, але й формуються в діяльності, у процесі навчання та виховання.

Музичні здібності в загальній психології належать до спеціальних, тобто таких, які забезпечують успішність занять саме музичною діяльністю й визначаються самою природою музики.

К.Тарасова виділяє загальні й окремі музичні здібності. До загальних вона відносить такі, що сприяють формуванню художнього музичного образу в будь-якому виді музичної діяльності; до окремих – ті, що потрібні для розв'язання цього завдання лише в окремих його випадках. Так, наприклад, абсолютний активний слух не є обов'язковим компонентом музикальності, тому що для сприймання та відтворення музики досить відносного музичного слуху. Але в композиторській і диригентській діяльності абсолютний активний слух відіграє важливу роль. До окремих здібностей автором віднесено й інші сенсорні, моторні та сенсомоторні виконавські здібності.

Структуру загальних музичних здібностей К.Тарасова представляє як утворення з двох підструктур: 1) емоціональність відгуку на музику; 2) пізнавальні музичні здібності – сенсорні (мелодійні, тембральні, динамічні та гармонічні компоненти музичного слуху, відчуття ритму), інтелектуальні (музичне мислення в єдності його репродуктивного та продуктивного компонентів, музична уява) і музична пам'ять [2, 34].

Як зазначає Л. Азізова, «прояв однієї якої-небудь здібності не може слугувати ключем до діагностики загальної обдарованості і бути запорукою продуктивного мислення» [3, 159]. В одних учнів яскраво виражене відчуття ритму і слухові уявлення, але слабо розвинене ладове відчуття. Такі учні, можливо, активно виявлять себе в завданнях на мелодійну і ритмічну імпровізацію, але не вміють ладово оформити свої твори. В інших слабке чуття ритму буде компенсуватись високим чуттям ладу і здатністю до слухових уявлень. Ця група учнів буде більш активно виявляти себе в мелодичних імпровізаціях, але з відставанням в ритмічному оформленні творів. Треті – зі слабкими слуховими уявленнями, не здібні до ладового відчуття і чуття ритму, більш вдало виявлять себе в різних видах творчої діяльності за умови, що вони будуть виконувати свої твори не вокально, а на якому-небудь музичному інструменті.

Описані нами відмінності свідчать про те, що одні здібності можуть бути «компенсовані» (Б.Теплов) іншими, більш розвиненими за умови забезпечення взаємозв'язку між різними видами діяльності учня в навчанні.

Практика музичного виховання доводить, що музичні здібності у дітей починають розвиватися дуже рано, нерідко у віці кількох місяців. Це може бути емоційна, рухова реакція на звуки, тембр музичного звучання. Далі, у 2 – 4 роки, музичні здібності проявляються у впізнаванні знайомої мелодії, підспівуванні простих мелодій, реагуванні на лад (мажор, мінор).

Можливо, в ранньому дитинстві ми всі – потенційні генії та вундеркінди. Адже кожна дитина опановує рідну мову, хоча її спеціально цьому не вчать. Доведено, що восьмимісячні малюки підсвідомо виконують фантастично складні обчислення, які дають їм можливість зрозуміти, де в потоці мови кінчається одне слово і починається інше, де проходять в озвученій дорослим фразі межі між словами. Дорослій же людині, що вивчає іноземну мову, це відразу неможливе. Їй доводиться спеціально опановувати нову для неї мову, оскільки навіть перебування в мовному середовищі, як правило, виявляється недостатнім для вільного і грамотного володіння мовою.

Дітям набагато легше, ніж дорослим, навчитися точно визначати висоту звука. У них частіше проявляється ейдетична пам'ять, – яскрава, образна, яка дозволяє зберігати і відтворювати образ предмета довгий час після його зникнення з поля зору.

Усі діти, як стверджує Б.Фуллер, народжуються геніями, але проблема в тому, що більшість батьків не підготовлена до розкриття природних здібностей дитини. Відтак особливу відповідальність у цьому питанні покладено саме на початкову школу.

Надзвичайної актуальності в умовах сучасної школи набуває організація навчально-пізнавального процесу, зорієнтованого на активізацію творчих потенцій, закладених у кожній дитині, самовизначення школяра, виявлення та розвиток його здібностей і обдарувань та вміння застосовувати їх у практичній діяльності.

У кожного молодшого школяра можна виявити здібності до того чи іншого виду діяльності і таланти. Діти від природи допитливі, активні, емоційні, але без сприятливих умов для реалізації їх природних можливостей і задатків, то навіть у обдарованих дітей їхній творчий потенціал майже не розвивається або розвивається надто повільно.

Обдарованість – це інтегральна якість особистості, високий рівень розвитку здібностей, що дозволяє досягти особливих успіхів у певній творчій діяльності. Обдарованих дітей можна виявити завдяки педагогічним спостереженням, бесідам, психологічному діагностуванню,

моніторингу рівня навчальних досягнень учнів. Цінними в такому процесі є також зарубіжні методики: тести Дж.Айзенка для встановлення коефіцієнта інтелекту; тести креативності Дж.Гілфорда, що визначають рівень розвитку конвергентного та дивергентного мислення; тести Е.Торранса для виявлення образного та вербального творчого мислення; тести оцінювання таланту та інтересів С.Римм.

Багаторазові та систематичні діагностики і зрізи дозволяють виявити якісну своєрідність обдарованої дитини та спланувати педагогічно доцільну динаміку її розвитку. Досліджуючи феномен обдарованості, можна приходимо до висновку, що обдаровані діти значно відрізняються від своїх ровесників особливостями сформованості мислительних операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, моделювання, планування), вмінням використовувати наявні у них знання та практичні навички. Для них характерні наступні особливості:

- високий як для їхнього віку рівень інтелектуального розвитку;
- високий рівень сформованості психічних процесів та художньо-естетичних інтересів;
- швидкість запам'ятовування інформації, спостережливість, кмітливість;
- вища порівняно з іншими працездатність і продуктивність праці, ефективність засвоєння навчального матеріалу, усвідомлені знання, логічні уміння; швидке оцінювання тієї чи іншої ситуації;
- активне предметно-асоціативне сприймання, творча уява, яскрава фантазія;
- здатність до рефлексивної діяльності;
- емоційний відгук на сприймання музичних творів;
- здатність до аналізу особистої інтерпретації музичного матеріалу;
- готовність до активності та винахідливості у художньо-естетичній діяльності;
- творча самостійність, наявність усвідомленої потреби в художньо-творчій діяльності.

Вивчення своєрідності прояву дитячої обдарованості дає вчителю можливість виробити систему навчальних і виховних впливів, які забезпечують ефективність нарощування і розвитку зазначених якостей. Базуючись на дослідженнях відомих педагогів і психологів (Л.Божович, Л.Виготського, В.Давидова, О.Данилової та ін.), приходимо до висновку, що обдаровані діти потребують спеціальної уваги і особливого педагогічного підходу, покликаною навчити їх організувати свою навчально-пізнавальну діяльність.

На думку Ш.Амонашвілі, «найважливіша умова для всебічного і своєчасного розвитку внутрішніх задатків учня – налаштувати його на енергійну роботу на кожному уроці, зробити учня добровільно «відкритим» для педагогічного впливу» [4, 81].

Традиційні уроки музичного мистецтва, які поєднують у собі три види вивчення музично-дидактичного матеріалу: хоровий спів, музичну грамоту і слухання музики, що утворюють одне ціле, безперечно, сприяють музичному розвитку учнів, розширенню сфери їх знань про музичне мистецтво, формуванню музичної культури як важливої і невід'ємної частини загальної культури тощо. Однак, як не прикро, на таких уроках часто нівелюються будь-які прояви дитячої творчості, тому подібні заняття для музично обдарованих дітей стають нецікавими і нудними, й учні починають взагалі втрачати інтерес до навчальних занять.

Прихований потенціал здібностей школярів допомагають розкрити уроки, побудовані так, щоб, крім виконання обов'язкової навчальної програми, вони містили у собі компонент неординарності, неповторності і створювали такі умови, в яких дитина проживає і виявляє різні емоційні стани, адже музичне виховання і розвиток дітей зобов'язує постійно апелювати до їхніх естетичних емоційних переживань.

Широке поле для творчості вчителя й учнів, розвитку індивідуальності останніх забезпечують ігрові ситуації, уроки-брифінги, прес-конференції, уроки-подорожі, уроки-конкурси, уроки-казки тощо, які спонукають школярів до розмірковувань, активізують їх мислення, розвивають мову, викликають певні почуття та переживання від сприймання музики. Зрозуміло, що такі заняття потребують особливої підготовки і творчості вчителя, йдеться, зокрема, хоча б про елементи нетрадиційних творчих вправ і завдань для учнів.

Урізноманітнити урок музичного мистецтва, зробити його цікавим, допомагає використання вправ на творче самовираження учнів. Для здібних школярів це можуть бути завдання на самостійне створення музичного або іншого супроводу до запропонованих учителем картин, віршів, казок (вокальні, інструментальні імпровізації, пластичні рухи); імпровізації на

домислювання (добирання пропущеного звука в мелодії, закінчення мелодії пісні); сюжетно-рольові та проблемно-моделюючі ігри; музичні загадки, кросворди, чайнворди тощо.

Щоб створити необхідні умови для стимуляції інтелектуальної ініціативи дітей у навчальній роботі, мотивації їх усвідомленої потреби у навчанні та розвитку своїх здібностей, важливо використовувати на уроці різноманітні різнорівневі творчі вправи та завдання, які дають можливість забезпечити диференціацію їх виконання. Наприклад:

Перший рівень (для учнів з недостатніми музичними здібностями) – інсценувати рухами текст і мелодію вивченої пісні; виконати пісню в різних темпах; створити кінець мелодії, виконаної вчителем.

Другий рівень (для учнів з середніми музичними здібностями) – скласти пісню на заданий текст; придумати музичні характеристики казковим героям.

Третій рівень (для учнів з високими музичними здібностями) – скласти пісню, обравши текст на свій розсуд; створити власну мелодію без будь-якого зразка.

Використовуючи подібні творчі завдання, вчитель прагне залучити дітей до навчальної діяльності, яка випереджає рівень їх розвитку; стимулювати їх творчу активність, враховуючи при цьому особистісні можливості дітей, рівень їх інтелектуального та музичного розвитку. За таких умов завдання вчителя насамперед у мотивації їх потреб у знаннях, в оволодінні вміннями та навичками самостійної творчої праці.

Як показує досвід, обдаровані діти переважно не вміють організувати свою роботу на уроці. Через відсутність у них сформованих навичок взаємодії, співробітництва з однокласниками у розв'язанні тих чи інших навчальних завдань складається враження, що діти пасивні на уроці. І головне – високі показники їх музичних здібностей не гарантують їм значних навчальних досягнень. Практика переконливо доводить: якщо не розвивати творчі, пізнавальні здібності у музично обдарованих дітей, то їх природний потенціал майже не розвивається або розвивається надто повільно. Маючи високі музичні дані, вони часто демонструють середні показники у навчанні.

Відомі приклади, коли ще у дитинстві обдарована дитина заявляє про себе. Моцарт уже у 4 роки написав кілька концертів. Нещодавно український десятирічний хлопчик з Черкащини Віталій Нечаєв став абсолютним переможцем XII міжнародної премії імені Джузеппе Шіакка і був нагороджений премією «Гордість країни» в номінації «Рідкісний талант».

Але в історії відомо чимало прикладів, коли дорослі, вчителі не помічали потенційних талантів у дітей. Так, наприклад, Альберта Ейнштейна шкільні вчителі вважали нездібним до математики, Едісона – взагалі бездарним учнем. А.Чехов у школі не отримував за свої твори більше трійки. А.Шаляпіна не прийняли до церковного хору, бо вважали безголосим, тоді як М.Горького прийняли відразу.

Це ще раз підтверджує, що потенційні можливості й обдарування особистості, її успадкований потенціал вимагають постійної уваги і підтримки з боку педагога.

Провідним фактором, умовою розвитку обдарованої дитини на уроці музичного мистецтва, як показують педагогічні дослідження, є диференційований підхід до організації навчального процесу, який передбачає: розрізнення змісту навчального матеріалу відповідно до рівнів навчальних здібностей учнів, врахування співвідношень внутрішньої та зовнішньої мотивації і здатності до учіння, оптимальне поєднання індивідуальної роботи з груповою, колективною роботою учнів. Цьому повинні сприяти різноманітні види творчих завдань і вправ, презентації, конкурси, аукціони ідей, тренінги, захисти оригінальних проектів, що все ширше використовуються у навчальному процесі й завдяки яким активізуються творчі потенції, закладені в дитині, а значить – стимулюється її гармонійний і різнобічний розвиток, самореалізація у навчальному процесі.

На жаль, вчителі сьогодні ще не володіють достатньою інформацією про науково обґрунтовані методи розпізнавання обдарованості в дітях і, відповідно, не завжди можуть педагогічно грамотно організувати їх навчальний процес.

У системі роботи з обдарованими учнями наставники не повинні прагнути до вирівнювання учнів у їх музичному вихованні, оскільки це неодмінно призводить до гальмування розвитку частини дітей. Приділяючи особливу увагу тим школярам, які менш обдаровані музично, необхідно всіляко сприяти розвитку дітей талановитих, використовуючи

різні організаційні форми, психологічні і дидактичні методи практичної роботи з ними в конкретному шкільному, позашкільному та сімейному освітньому середовищі.

Резюмуючи сказане, хочеться підкреслити: кожен педагог має прийти до розуміння того, що не можна бути байдужим, не слід дозволяти собі не помічати виняткових здібностей дитини, не підтримувати інтелектуальний або будь-який інший потенціал учнів.

1. Теплов Б. М. Способность и одаренность / Б. М. Теплов // Избранные труды в 2-х т. – М., 1985. – Т. 1 – С. 28.
2. Тарасова К. В. Онтогенез музыкальных способностей / К. В. Тарасова. – М.: Педагогика, 1988. – 173 с.
3. Азизова Л. Х. Профессиональные качества учителя в работе с одаренными школьниками / Л. Х. Азизова // Педагогика и современность. – 2012. – № 2. – С.158-162.
4. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества. Книга для учителя / Ш. А. Амонашвили // К. : Освита, 1991. – 81с.
5. Кулемзина А. В. Принципы педагогической поддержки одаренных детей / А. В. Кулемзина // Педагогика. – 2003. – № 6. – С. 27.

Жорняк Б. Е. Система работы с музыкально одаренными детьми.

В предлагаемой статье дается определение феномену детской одаренности, ее особенностей в младшем школьном возрасте; освещаются отдельные методики, которые помогают находить одаренных учащихся, оценивать развитие их творческих способностей; даются рекомендации по отбору и использованию активных педагогических технологий, ориентированных на синергетический подход к построению учебного процесса, что обеспечивает стимулирование детской одаренности, создает для способных и одаренных детей стабильный эмоциональный комфорт в обучении.

Ключевые слова: детская одаренность, детское творчество, музыкальные способности, одаренный ребенок.

Zhorniak B. Eug. The System of Work with Musically Gifted Children.

The article describes the phenomenon of the child's talent and its peculiarities at the junior school age. It also explains certain methods of discovering gifted pupils, evaluating the development of their creative abilities. The article gives recommendations on selecting and using active pedagogical technologies, which are aimed at synergetic approach to developing the educational process. Which provides the incentive for stimulating the child's talent, and creates the stable emotional comfort for gifted and talented children in their everyday studies.

Key words: child's talent, child's creative work, gifted child, musical talent.